

ВИТОКИ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПСИХОЛОГІВ ХХ СТ.

У статті подано загальні ідеї фундаторів гуманістичної психології ХХ ст., що лягли в основу уявлення про людину як найвищу цінність. Розглянуто авторські інтерпретації на процеси самореалізації та самоактуалізації. Зроблено висновок щодо критерію самореалізації людиною гуманістичного потенціалу як відповідність створеного людиною продукту його сутнісним силам. Показано, що особистість як система складається зі значної кількості сутнісних сил: лібідо, влада, ігри, біологічні потреби тощо, звідси – різноманітність шляхів самореалізації.

Ключові слова: гуманізм, психологи, дослідження, гуманістична ідея, самореалізація.

На початку 10-х рр. ХХІ ст. українська освітня галузь стоїть на порозі масштабної модернізації, одним із пріоритетів якої визначається реалізація принципу гуманізму.

Цей процес поживався разом із демонстрацією євроінтеграційної політики, в якій людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека вже давно визнані найвищою соціальною цінністю. Сподівання педагогів та науковців-професіоналів, здатних розуміти й усвідомлювати особливості цієї цінності, знайшли своє відображення у численних дослідженнях, гострота й актуальність яких підвищується весь час, набуваючи об'єктивно перспективного характеру. Визначені у цих дослідженнях завдання потребують розв'язання низки наукових і практичних проблем, однією з яких є проблема психологічних витоків гуманістичних ідей у педагогічній галузі. Стан її розробленості свідчить про велику поліваріантність у розкритті окремих її складових. У психології цей пошук стримує відсутність цілісного уявлення про природу людини та наявність декількох важливих суперечностей, зокрема між:

- сучасним загальноновизнаним поглядом на ефекти клієнт-центрованого освітнього середовища та непоодинокими успіхами інших, зокрема авторитарних традицій організації педагогічного процесу в навчальних закладах;
- ідеями гуманізму про рівність умов існування, справедливість і братерство в демократичному суспільстві та низькою соціально-економічною конкурентоспроможністю педагога;
- бурхливим розвитком вимог до рівня професійної компетентності педагогів і неможливістю досягти справедливості та симетрії щодо оцінювання якості реалізації ним своїх професійних гуманістичних потенцій тощо.

Мета статті – висвітлити зміст гуманістичних ідей у фундаментальних дослідженнях психологів ХХ ст.

Сутність і значущість вказаної проблеми було розглянуто багатьма дослідниками з різних сторін і отримала численні варіанти та підходи до її розв'язання.

Найбільш впливові підходи до вивчення статусу людської природи та її функціонування поділилися на природничу, когнітивну та гуманістичну течії,

метою кожної з яких є формулювання всезагальних закономірностей психічного життя людини на основі вивчення тих чи інших аспектів людської поведінки, відчуттів і думок. Однак, спрямовуючи свою увагу переважно на окремі частини людської природи й ігноруючи інші, досягти бажаної мети поки що не вдалося. Розглянемо найвагоміші теоретичні напрацювання й емпіричні уявлення кожного з підходів стосовно предмета нашого дослідження.

У працях З. Фрейда запропоновано розуміння особистості й механізмів її функціонування, які довго перебували в центрі уваги Західної культури і були досить революційними для суспільної свідомості того часу. Його дослідження темних сторін людської психіки допомогли зрозуміти сутність емоцій страху, образи, вини, сорому. Істинна сутність людської природи вважалася науковцем деструктивною настільки, що від неї треба захищатися, і тільки придушуючи цю природу шляхом забобонів суспільство спроможне вирізнити людину із звірячого стану первісності. Суперечки щодо істинності теорії З. Фрейда продовжуються й досі. Ідеї фундатора наукової психології розчинилися протягом останнього сторіччя у десятках базових і прикладних теорій. Більшість авторів цих теорій вважали за необхідне посоромити З. Фрейда за помилки, але разом із тим не вагаючись використовували його провідні гіпотези та висновки. Для нашого дослідження особливо важливими є відкриті й описані З. Фрейдом методи аналізу людської поведінки, що включають тривалі за часом самодослідження, роздуми, відстежування стереотипів поведінки, мета яких допомогти пацієнту пригадати, виділити і трансформувати несвідомий зміст своїх внутрішніх переживань так, щоб звичне життя пацієнта могло приносити йому велике задоволення. “Наше тлумачення власного минулого містить у собі відповідь на те, хто ми є, як ми поводимося” [4, с. 57].

Не менш відомий і значущий для науки представник психоаналітичної течії К.Г. Юнг вважав, що в кожній людині є тенденція до індивідуалізації чи саморозвитку, і психіка має природжене прагнення до цілісності. «Індивідуалізація означає становлення єдиної, цільної істоти, і оскільки “індивідуальність” містить у собі нашу таємну, досконалу і незрівнянну унікальність індивідуалізація означає ще й очікування нашого власного самозвеличення. Ми, отже, могли б інтерпретувати індивідуалізацію як “шлях до особи” або “самореалізацію»» [4, с. 171]. К.Г. Юнг писав: “...кожен повинен бути тим, ким він є; кожен повинен розкривати свою власну унікальність, центр особи перебуває на однаковій відстані від свідомості та несвідомого; ми повинні прагнути до тієї ідеальної мети, яку природа виявляє, щоб спрямувати нас. Тільки виходячи з цього, людина може задовольнити свої потреби” [4, с. 91]. Згідно з К.Г. Юнгом, психотерапевт повинен бути відкритим для змін у результаті взаємодії з клієнтом і не може бути терапевтом, якщо сам є невротиком, адже “неможливо вивести пацієнта на більш високий рівень, ніж той, якого досяг сам терапевт” [4, с. 85]. Для нас ця думка симетрично збігається з переконаннями про те, що розвивати гуманістичні засади в діяльності іншої людини може тільки вчитель, який сам є носієм гуманістичного світогляду.

Дещо по-іншому мислить А. Адлер: “Цілі й очікування більше впливають на поведінку людини, ніж враження минулого”. У такій позиції його головна відмінність від тверджень З. Фрейда і К.Г. Юнга. Рушійною силою людського розвитку А. Адлер вважав бажання досягти переваги або завоювати навколишнє середовище. Твердо стоячи на платформі еволюції Ч. Дарвіна, А. Адлер розгля-

дає всі людські поривання як боротьбу за досконалість і адаптацію до довкілля [4, с. 36–37], хоча вважає співпрацю і відчуття спільності в цьому процесі важливішими, ніж змагання. “Мета переваги для кожної людини персональна й унікальна. Вона залежить від значення, яке вона надає життю” [4, с. 181]. А. Адлер зазначав, що на різні подразники, які мають вплив на наше життя, ми реагуємо активно і творчо. Ми не інертні об’єкти, що пасивно сприймають усі зовнішні впливи, ми активно шукаємо відповідні враження і відкидаємо інші. Ми вибірково систематизуємо й осмислюємо досвід, виробляючи індивідуальну схему апперцепції та формуючи чітку модель ставлення до світу. Психологічне зростання, за А. Адлером, полягає, перш за все, у спрямуванні від егоцентричної мети досягнення особистої переваги до позиції конструктивного впливу на навколишнє середовище і розвиток суспільства. Можливими перешкодами на шляху до такого зростання А. Адлер вважав три негативні обставини в житті людини – органічну неповноцінність, розбещеність і занедбаність. Він наголошував, що всі людські неврози починаються зі спроби подолати відчуття неповноцінності, яке призводить у подальшому до ізоляції й відчуження. Щоб вилікувати невроз, терапевт повинен допомогти людині повністю змінити світогляд, набутий у процесі виховання. Звернення ж до цілей і очікувань пацієнта наближає його до розуміння самого себе й підвищення соціального інтересу. “Ви можете видужати за 14 днів, якщо дотримаєтеся одного рецепта: намагайтеся щодня думати, як ви можете когось порадувати” [4, с. 347]. Не важко помітити, що ці ідеї А. Адлера містять принципи гуманізму. Це дає можливість вважати його фундатором гуманістичної психології, в якого турбота про себе замість турботи про іншого лежить в основі всіх перешкод психологічного зростання людини.

Цікавий розвиток психоаналітична теорія одержала в працях Ф. Перлза переважно завдяки ідеї про цілісність вияву поведінки людини з її внутрішнім життям. У терапії дії пацієнта: “...те, як він рухається, говорить, жестикулює тощо дають стільки само інформації, скільки й те, про що він думає і які слова вимовляє. Наше тіло є прямим виразником того, ким ми є. Спостерігаючи наші наявні фізичні дії – позу, дихання, рухи, ми можемо дізнатися про себе дуже багато. Насправді ніщо не витісняється. Всі релевантні “гештальти” виявляють себе, вони – на поверхні, вони явні, подібно до голизни короля” [4, с. 272]. Лікування неврозів Ф. Перлз бачив у виявленні невиражених емоцій, а роль психотерапевта у підтримці, якої пацієнту не вистачає внутрішньо. Найвагоміший засіб терапевта, на думку Ф. Перлза, допомогти пацієнту побачити “систематично перериваючого себе, що грає ролі тощо”. Ф. Перлз першим визнав індивідуальну роботу з клієнтом, на відміну від групової, як неефективну: “Психологічне зростання і зміни не можна викликати насильно, бо зростання – це природний і спонтанний процес крокування до кращого в собі, а людська природа є доброю за своєю сутністю. Будь-яке мислення, на відміну від почуття, невротичне і незріле. Найшвидше, блокуючою перешкодою є тривога. Завжди тривога. Зрозуміло, ви турбуєтеся, якщо вам доводиться оволодіти новим способом поведінки” [3].

«Формула тривоги дуже проста: тривога – це розбіжність між “зараз” і тоді”. Якщо ви перебуваєте в ситуації “зараз”, ви не можете випробувати тривогу, оскільки збудження негайно виливається в безперервну спонтанну дію. Якщо ви перебуваєте в “зараз”, ви демонструєте творчі здібності та винахідливість. Якщо ваші почуття наготові, якщо ваші очі та вуха розкриті, як у будь-якої маленької дитини, ви знаходите рішення.

Прорив до спонтанності, до підтримки цілісності нашої особи – так, так, так» [4, с. 167–168].

Цікавим є підхід до проблеми тілесно орієнтованої психотерапії В. Райха: “Саме “як”, тобто форма поведінки і спілкування набагато важливіша, ніж зміст того, про що пацієнт розказує аналітику. Слова брешуть. Спосіб їх подачі – ніколи” [4, с. 262]. Звільнення гуманістичного потенціалу В. Райх визначав як процес руйнування психологічного і фізичного захисного панцира, процес становлення вільної та відкритої людської особи. Ідеї В. Райха надалі використовуватимуться нами при підготовці вчителя основної школи під час проходження курсу “Школа педагогічної майстерності”. Його концепція тіла людини є, на наш погляд, дуже перспективною теорією для майбутньої психологічної науки.

У світлі сучасного психологічного розуміння Е. Еріксон дав нове формулювання золотому правилу: “стався до людей так, як хочеш, щоб ставилися до тебе”. Автор зазначає: “Досвід спілкування з терапевтом дає пацієнту, який вилікувався, можливість розвивати далі й передавати навколишнім розумне і здорове ставлення до світу, що є істотною частиною етичного погляду на речі” [4, с. 236–237]. Відчуття “я той, ким хочу бути” відіграє, на думку багатьох, вирішальну роль у розвитку нормального відчуття ідентичності, відсутність якого може стати причиною ворожого ставлення до існуючих цінностей і суспільних цілей [4, с. 237]. Ці слова викликають надію на те, що наш досвід гуманізації педагогічної діяльності вчителя отримає резонанс (у світлі синергетичного навчання) з метою саморозвитку цього способу життя і діяльності вчителя без нашої участі. Адже зробити цього не вдавалося жодній педагогічній новації.

Найближчим серед психологів до проблеми гуманізації педагогічної діяльності був американський психолог У. Джеймс. Він вважав, що професії вчителя властиві деякі недоліки від початку: “Досвід навчив мене, що в інтелектуальному аспекті вчителі менш вільні, ніж будь-яка інша категорія людей. Учитель вдається до неможливого, щоб порозумітися з вами; якщо ж він дійсно усвідомить щось сказане вами, то обрушиться на цю інформацію всією вагою своїх понять, нагадуючи корову на порозі будинку, коли ні ввійти, ні вийти. Він ніколи не забуде засвоєної інформації і не зможе сприйняти нічого іншого, що ви не говорили б і не робили. Свою думку про вас він забере із собою на той світ, як шрам на власному лобі” [4, с. 131]. Книга У. Джеймса “Бесіди з учителями про психологію” і дотепер актуальна й застосовується в американському освітньому просторі. “Ви глибоко помиляєтеся, якщо думаєте, що з психології, тобто з науки про закони душевного життя, можна безпосередньо для шкільного використання вивести певні програми, плани або методи викладання. Психологія – наука, а викладання – мистецтво; науки ж ніколи не творять прямо з себе мистецтва. Для цього необхідне посередництво конкретного винахідливого розуму, який через свою оригінальність починає застосовувати на практиці результати, здобуті наукою”. Очевидно, що У. Джеймс піклується більше про ясність висновків щодо проблем становлення людини, ніж про розробку певного уніфікованого підходу, і тому він усвідомлював, що різні моделі корисні для розуміння різних типів даних. Погані звички є, за У. Джеймсом, найпоширенішими перешкодами для зростання особистості в повсякденному житті. Новим можливостям заважають труднощі при зміні звичок. У. Джеймс вважав, що основним завданням навчання вчителів професійної майстерності є їхнє заохочення з метою розвитку здібностей до тривалої уваги.

Радикально відмінною вихідною методологією психологічної науки характеризуються праці так званих “біхевіористів”, до яких зараховують І. Павлова, Б.Ф. Скіннера і Д.Б. Уотсона. Відкинувши різні посилання на такі поняття, як “свідомість”, “душа”, “свобода”, “воля”, “креативність” та інші, вчені переслідували об’єктивну теоретичну мету – прогноз поведінки людини і контроль над нею. Інтроспекція і самоаналіз не є важливою частиною їх методу, а тому не розділяє людину і тварин. Що стосується проблеми самореалізації людиною свого гуманістичного потенціалу, то, не використовуючи в цілому цих термінів, шлях, запропонований ученими щодо змін у людині, пролягає через розвиток мислення і його здатність ослабити вплив несприятливих умов із метою більш успішного контролю власної поведінки за допомогою підкріплення або невідкріплення певних її видів. Б.Ф. Скіннер не вважав людей творчими та діяльними натурами, оскільки їх поведінка визначається генетикою й оточенням.

Теорія особових конструктів Д. Келлі пов’язує більшість труднощів у психологічному зростанні й самореалізації з недоречними рольовими конструктами, обраними людиною для себе та інших. Учений розробив новаторські способи використання своєї теорії на практиці, щоб допомогти ідентифікувати існуючі ролі та створити більш адаптивні й творчі форми конструювання себе та інших. Висновки вченого цінні для нас надією на те, що в процесі освоєння нових, більш вдалих способів професійної майстерності вчитель отримає варіант шляху для зміни себе. Так звана “терапія фіксованих ролей” наштовхує нас на думку, що вчителю давно необхідно розучити роль вдалої, щасливої людини і саме цим вивільнити свій потенціал людяності.

Автором, одним із засновників гуманістичної психології, вважається К.Р. Роджерс, який значно вплинув на освіту в англійських країнах у 60–70 рр. ХХ ст., розкрив ідею клієнт-центрованої (нині особистісно орієнтованої) освіти.

Гуманістична течія виникла як реакція на біхевіористично та психоаналітично орієнтовані течії. Вона не заперечує емпіричних фактів, отриманих природничим і психоаналітичним напрямом, однак вважає неадекватним створений образ людини. Представники гуманістичної орієнтації виступають за посилення тенденції максимальної поваги до людини, її інтелектуальної та моральної сфери життєдіяльності (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл). Вони вважають, що “природничо-науковий спосіб мислення, що домінує в когнітивній психології, є яскравим проявом раціонально-технічної функції людського мислення” [1; 4], завдання якого “знати для того, щоб передбачувати і управляти” [1; 4]. Зовсім іншого навантаження набувають “ідейно-інтуїтивні” функції мислення (А. Маслоу). У них на перший план виступають буттєві цінності, що визначають сенс людського життя і відповідають на запитання “Для чого я живу?”.

Теоретичні положення К. Роджерса стали базою для розроблення особистісно-центрованої педагогіки, що будується на всебічному вивченні внутрішнього світу дитини, її суб’єктивних переживань, бо саме вони визначають поведінку людини. Використовуючи творчі форми групової динаміки, апелюючи до духовних цінностей, пошуку сенсу життя та розкриття творчих можливостей кожної людини, К. Роджерс визначив три важливі позиції:

1. Поведінку людини можна розглядати тільки із суб’єктивної точки зору і пізнання дійсності.
2. Людина здатна визначати свою долю в контексті природних здібностей і обмежень.

3. Людина за своєю суттю добра і прагне до самовдосконалення.

Одним із ключових понять К. Роджерса є безумовне позитивне прийняття внутрішнього світу особистості (почуттів, думок, навичок, відчуттів тощо) значущими для неї людьми. Безумовне прийняття може бути тоді, коли до внутрішнього світу іншої людини ставляться як до цінності, не нав'язуючи при цьому жодних умов.

А. Маслоу, будучи фундатором гуманістичної теорії особистості, яка розглядає її з усіма цінностями, ідеалами, творчістю, констатував, що такий розвиток властивий тільки здібним і високоосвіченим особам. Теоретичні положення А. Маслоу особливо важливі для сучасної української школи, яка ставить за мету гуманізацію внутрішньокolleктивних відносин і формування відкритих виховних систем. Особливо цінним є положення про ієрархію потреб і самоактуалізацію особистості, яка, до речі, ініціювала багато дискусій щодо її істинності. Мотиваційні процеси, на думку А. Маслоу, є основою гуманістичної теорії особистості.

А. Маслоу виступив з ідеєю первинності особистості відносно суспільства. Він вважав, що головне призначення людини полягає у «відкритті свого справжнього “Я”». На підтвердження цього ним сформульовано принципово важливі положення та стратегію навчання неогуманістичного напрямку: “Повний, здоровий, нормальний і бажаний розвиток полягає в актуалізації людської природи, в реалізації її потенційних можливостей і розвитку її до рівня зрілості тими шляхами, які підказує ця прихована, мало пізнана основна природа. Її актуалізація повинна забезпечуватися швидше зростанням зсередини, аніж формуванням ззовні” [2, с. 340].

Висновки. За результатами аналізу психологічний зміст процесу гуманізації людської діяльності полягає в такому: сутність процесу гуманізації діяльності особистості полягає в об'єктивації сутнісних сил людини як фундаментальної потреби особистості (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс). Механізмом гуманізації виступає така діяльність, яка відповідає внутрішнім тенденціям розвитку особистості. Загальний критерій самореалізації людиною гуманістичного потенціалу – відповідність створеного людиною продукту її сутнісним людським силам.

Пізнання особистістю власного гуманістичного потенціалу (самопізнання) необхідне, бо, знаючи його, можна завдяки малому резонансному впливу мати значущі наслідки і досягти бажаної мети, заощаджуючи час, зусилля та інші ресурси (синергетична концепція).

Особистість як система складається зі значної кількості сутнісних сил (лібідо, влада, радість), звідси – розмаїття шляхів її самореалізації. Обмежити прояви тієї чи іншої потреби – запорука ефективної об'єктивації людиною гуманістичного потенціалу. Однак, скільки залишиться потреб, стільки й можливих шляхів для самореалізації (А. Адлер, Г. Оллпорт, Ю. Орлов, К. Юнг). Передумовами ефективності такої самореалізації є визначення оптимальної програми самореалізації особистості, беручи до уваги її генетичні та соціальні реалії.

Список використаної літератури

1. Гуманістична психологія: Антологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів : у 3 т. – К. : Університетське видавництво “Пульсари”, 2001. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – 252 с.
2. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу ; пер. с англ. А.М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.

3. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания / Ф. Перлз. – М. : Просвещение, 1993. – 478 с.
4. Фрейдджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейдджер, Д. Фейдимен. – СПб. : Прайм-еврознак, 2001. – 864 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013.

Сущенко А.В. Истоки гуманистических идей в фундаментальных исследованиях психологов XX в.

В статье представлены общие идеи фундаторов гуманистической психологии XX в., ставшие основой представления о человеке как наивысшей ценности. Рассмотрены авторские интерпретации на процессы самореализации и самоактуализации. Сделан вывод относительно критерия самореализации человеком гуманистического потенциала как соответствие созданного человеком продукта его сущностным силам. Показано, что личность как система состоит из значительного количества сущностных сил: либидо, власть, игры, биологические потребности и др., отсюда – разнообразие путей самореализации.

Ключевые слова: гуманизм, психологи, исследования, гуманистическая идея, самореализация.

Sushchenko A. Origins humanistic ideas in basic research psychologist XX century

The article presents the general ideas of humanistic psychology Fundator twentieth century, at the basis of understanding of man as nayvysshey value. Considered the author's interpretation on the process of self-realization and self-actualization. The conclusion with respect to the criterion of self-realization as a human humanistic potential compliance man-made product of its essential powers. It is shown that the identity of the system consists of a large number of essential powers: libido, power, sports, and other biological needs – hence the variety of ways of self-realization.

Key words: humanism, psychologist, research, humanistic idea, self-realization.